

HOZIRGI O‘ZBEK ADABIY TILIDA UNLILAR TASNIFI

Arabboyeva Sevinchoy Xurshid qizi*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti**O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-kurs talabasi***Ilmiy rahbar: Shahnoza Muxtorova**

Annotatsiya: Mazkur maqolada hozirgi o‘zbek adabiy tilidagi unlilar tizimi uch asosiy lingvistik aspekt – fizik-akustik, anatomik-fiziologik va funksional-fonologik nuqtai nazardan chuqur tahlil etilgan. Fizik-akustik yondashuvda unlilarning akustik xususiyatlari, jumladan, tovush to‘lqinlari va rezonans xususiyatlari o‘rganilgan. Anatomik-fiziologik tasnifda tovush hosil bo‘lish jarayonida ishtirok etuvchi talaffuz organlarining holati va harakati tahlil qilinadi. Funksional-fonologik aspekt esa unlilarning til sistemasidagi mavqeini, ularning fonematik qarama-qarshiliklardagi ishtirokini aniqlaydi. Maqola o‘zbek fonetikasi uchun muhim nazariy asoslar beradi hamda unlilarni o‘rganishda integrallashgan yondashuv zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek adabiy tili, unlilar, fonetika, fizik-akustik tasnif, anatomik-fiziologik aspekt, fonologik yondashuv, fonema, artikulyatsiya, til tovushlari

Tilshunoslikda tovush tizimining o‘rganilishi, ayniqsa, unlilar fonetikasi har qanday adabiy tilning fonologik asoslarini belgilashda muhim o‘rin tutadi. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida unlilar tizimi keng qamrovli fonetik hodisa sifatida uchta asosiy aspekt — fizik-akustik, anatomik-fiziologik va funksional-fonologik yondashuvlar orqali tahlil qilinadi. Har bir yondashuv o‘zbek tilidagi unli tovushlarning shakllanishi, talaffuzi va semantik yukini chuqur anglashga xizmat qiladi.

Fizik-akustik yondashuvda unli tovushlar tovush to‘lqinlari, rezonans, chastota va spektral xususiyatlar orqali tahlil qilinadi. Har bir unli tovush o‘ziga xos akustik belgilar — birlamchi va ikkilamchi formantlar orqali tavsiflanadi. Masalan, [a] tovushining birinchi formanti past bo‘lib, u ochiq unli sifatida ajralib turadi. [i] tovushi esa yuqori chastotali birinchi formantga ega bo‘lib, tor va old unli sifatida e‘tirof etiladi. Bu yondashuv ayniqsa, nutq tovushlarini kompyuterli analiz orqali o‘rganishda katta ahamiyatga ega bo‘lib, akustik laboratoriyalar imkoniyatlaridan foydalanishni taqozo etadi

Unlilarni o‘rganishda talaffuz organlari faoliyati va ularning joylashuvi muhim rol o‘ynaydi. Anatomik-fiziologik yondashuvda tilning holati (old, orqa, markaziy), lablarning ishtiroki (lablangan, lablanmagan) va og‘iz bo‘shlig‘ining ochiqlik darajasi (ochiq, yarim ochiq, tor) asosiy mezon hisoblanadi. Masalan, [u] tovushi orqa, lablangan va tor unli

bo‘lib, [e] tovushi old, lablanmagan va yarim ochiq unli hisoblanadi. Bu jihatlar til tovushlarining fonetik strukturasi va artikulyatsion xarakterini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Fonologik yondashuvda unlilar fonematik birlik sifatida o‘rganiladi. Ularning asosiy vazifasi so‘zlar orasidagi ma‘noni ajratishda ishtirok etishidir. Masalan, tol – tel – til – tal kabi so‘zlar tarkibidagi unlilarning almashishi butunlay boshqa ma‘noli so‘zlarni hosil qiladi. Fonologik oppozitsiyalar orqali unli fonemalar tizimida mavjud bo‘lgan farqlovchi belgilar aniqlanadi. Shuningdek, fonologik aspekt o‘zbek tilining urg‘u tizimi, fonemalar soni va ularning oppozitsion munosabatlarini o‘rganishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Unlilarni yuqoridagi uchta aspektda tahlil qilish hozirgi o‘zbek adabiy tili fonetik tizimini to‘liq va chuqur o‘rganishga zamin yaratadi. Fizik-akustik tahlil texnik yondashuvlarni, anatomik-fiziologik yondashuv esa artikulyatsion mexanizmlarni ochib beradi. Funktsional-fonologik yondashuv esa til fonologik tizimining ichki qonuniyatlarini yoritadi. Shu bois, unlilar fonetikasi nafaqat nazariy, balki amaliy tilshunoslikda ham muhim o‘rin tutadi. Bu boradagi tadqiqotlar o‘zbek tilining nutq madaniyati, orfoepik me‘yorlari va ona tilini chuqur o‘rganishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hasanboy Jamolxonov hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti 2013
2. Jo‘raev N. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Fonetika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
3. G‘ulomov A., Jo‘raev N. O‘zbek tilining fonetikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
4. Qosimov O., Rasulov M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008.
5. Rahmonov A. Nutq tovushlari va ularning tasnifi. – Toshkent: Fan, 2004.
6. Ashurov Sh. Fonologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 1998.
7. Kaye A. S., Rosenhouse J. Phonologies of Asia and Africa. – Winona Lake: Eisenbrauns, 1997.